

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 29/1 (Haziran / June 2024), 179-199

**Din Görevlilerinin İtikâdî Mezheplerin Temel Görüşleri ile İlgili Bilgi Düzeylerinin
Farklı Değişkenler Bakımından Değerlendirilmesi**
Evaluation of The Knowledge Levels of Religious Officials About The Basic
Opinions of The Religious Sects in Terms of Different Variables

Muhammed Emin ALTIN

Rotterdam Din Hizmetleri Ataşesi, Diyanet İşleri Başkanlığı
Rotterdam Religious Services Attache, Directorate of Religious Affairs
eminhasanogu@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-2752-2135>

Mehmet KUBAT

Prof. Dr. İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Professor, Inonu University, Faculty of Islamic Sciences, Malatya /Türkiye
mehmet.kubat@inonu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-6729-7652>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 26 Şubat/February2024 Kabul Tarihi / Date Accepted: 7 Haziran/June 2024
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran/June 2024 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Atf / Cite as

Altın, Muhammed Emin – Kubat, Mehmet. "Din Görevlilerinin İtikâdî Mezheplerin Temel Görüşleri ile İlgili Bilgi Düzeylerinin Farklı Değişkenler Bakımından Değerlendirilmesi". *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (Haziran 2024), 179-199.

DOI: <https://doi.org/10.58568/firatilahiyat.1442948>

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Muhammed Emin Altın – Mehmet Kubat).

Yayıncı / Published by

Firat Üniversitesi/ Firat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Evaluation of The Knowledge Levels of Religious Officials About The Basic Opinions of The Religious Sects in Terms of Different Variables

Abstract: Religion, as a phenomenon that is as old as humanity, has continued to exist in one way or another wherever humans exist. The basis of religion is the principles of faith formed by the beliefs of divinity, afterlife and prophethood. In certain periods, members of the religion can protect the religion against attacks from outside, respond to new demands, fulfill important duties in social life such as 'socialization', 'distributing justice' and 'managing religious rites' in an orderly manner, and resolve disputes between people. They have established some institutions to meet different needs such as solving different needs and problems that arise due to the increase in their followers and exposure to different cultures by spreading to wide geographies. In today's Turkey, in order to respond to the religious needs of the Muslim community and to ensure continuity in religious services without creating any institutional gaps, the Presidency of Religious Affairs (PRA), was established on March 3, 1924, within the budget of the Prime Ministry and affiliated with the Prime Ministry, with Law No. 429. . The Presidency of Religious Affairs has been fulfilling its duties related to the principles of worship, morality and belief, which are the three basic components of the Islamic religion, in line with the objectives specified in the law, without interruption since the day it was established. In the history of Islamic thought, sects are evaluated in two categories: fiqh-practical and religious-political. Firstly, sects whose religious aspects came to the fore were formed. The beginning of the formation of sects such as Hanafi, Maliki, Shafi and Hanbali, which are called fiqh sects and talk about the rules and principles of worship and how to perform worship, coincides with the second century of Hijri and later periods. It is extremely important that religious officials who provide religious services to people of all ages and strata have a reasonable level of knowledge on theological issues as well as their knowledge of practical/fiqh sects. Religious officials, affiliated with PRA, provide multi-dimensional religious services in many different areas, especially mosques and Quran courses. In Turkish society, the most important source of information about religious issues for a large segment of the population is either the imam hatip or muezzin trustee in the neighborhood mosque, the Quran course instructor in the Quran course, or the preachers they reach through different channels such as 190 call center. In line with the information they receive, their religious perceptions are shaped and they continue their religious lives. In this study, it is aimed to reveal the basic views of religious sects and their knowledge levels of religious officials, who have a very important impact on shaping the religious lives of large masses of people. The study group of the research consists of religious officials working in the religious services class working under the Malatya provincial mufti between September 2020 and February 2021. The sample group of the research consists of 401 religious officials working as preachers, Quran course instructors, imam hatip and muezzin trustees under the Malatya provincial mufti's office. The method used in the research was simple random sampling, where each officer had an equal chance. The main purpose of employing simple random sampling is to obtain more objective data by including each individual in the universe with an equal chance in the sample group. In the study, data was obtained with a two-part survey form prepared by the researcher by paying attention to all necessary stages. In the analysis of the data obtained, mostly descriptive analysis was used. As a result of the study, the findings were interpreted by comparing them with similar and opposing studies, and at the end, some suggestions were given for both researchers and practitioners. At the end of the research, the level of knowledge of the religious officials who participated in the research regarding the basic views of the theological sects was generally not at the expected level, even if it was at an acceptable level for some sects, and the knowledge level of the religious officials who belonged to the Ash'ari-Shafi tradition was higher than the religious officials who belonged to the Hanafi-Maturidi tradition. It has been understood that as the level of education increases, the level of knowledge about the basic views of religious sects also increases. In addition, it is seen that among religious officials working in different statuses, the knowledge level of those working as preachers/vaiz is higher than other officials working in the religious services class.

Keywords: Religion, Sect, Presidency of Religious Affairs, Religious services, Preaching and guidance, Mosque

Din Görevlilerinin İtikâdî Mezheplerin Temel Görüşleri ile İlgili Bilgi Düzeylerinin Farklı Değişkenler Bakımından Değerlendirilmesi

Öz: Din konusu insanlıkla yaşıt olan bir olgu olarak insanın var olduğu her yerde öyle veya böyle varlığını sürdürmüştür. Dinin temelinde ulûhiyet, ahiret ve nübüvvet inançlarının oluşturduğu iman

esasları yer alır. Belli dönemlerde din mensupları dini dışardan gelen hücumlara karşı korumak, oluşan yeni taleplere cevap vermek, toplum hayatında üstlendiği önemli görevler olan “sosyalleştirme”, “adalet dağıtma” ve “dini ayinleri yönetme” gibi hususları düzenli ve kurallı bir biçimde yerine getirebilmek, insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, müntesiplerinin artması ve geniş coğrafyalara yayılarak farklı kültürlerle karşılaşması sebebiyle ortaya çıkan farklı ihtiyaç ve problemlere çözüm üretmek gibi farklı ihtiyaçları gidermek üzere bazı kurumlar ihdas etmişlerdir. Günümüz Türkiye’sinde de Müslüman toplumun dinî gereksinimlerine cevap vermek ve din hizmetlerinde herhangi bir kurumsal boşluğa mahal vermeden devamlılığı sağlamak amacıyla 3 Mart 1924’te 429 Sayılı Kanun’la, Başvekâlet bütçesi dâhilinde ve Başvekâlete bağlı Diyanet İşleri Reisliği, bugünkü adıyla Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı, yasalarda belirtilen hedefler doğrultusunda üzerine aldığı İslâm dininin üç temel bileşeni olan ibadet, ahlak ve inanç esasları ile ilgili vazifeleri icra etme görevini kurulduğu günden bugüne kadar aksatmadan yerine getirmektedir. İslam düşünce tarihinde mezhepler fikhî-amelî ve itikâdî-siyasî olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir. İlk olarak itikâdî yönü ön plana çıkan mezhepler teşekkül etmiştir. Fikhî mezhepler olarak isimlendirilen ve ibadetlerin kural ve kaidelerinden, ibadetlerin nasıl yapılacağından bahseden Hanefî, Maliki, Şafi ve Hanbelî ve gibi mezheplerin teşekkül etmeye başlaması ise, hicri ikinci asır ve daha ileriki dönemlere denk gelmektedir. Her yaştan her tabakadan insana din hizmeti sunan din görevlilerinin amelî/fikhî mezhepler hakkındaki bilgileri yanında itikâdî konulardaki bilgi düzeylerinin makul bir düzeyde olması son derece önem arz etmektedir. Din görevlileri DİB’e bağlı olarak başta camiler ve Kur’an kursları olmak üzere çok farklı alanlarda çok boyutlu din hizmeti sunmaktadırlar. Türkiye toplumunda halkın büyük bir kesimi dini konularla ilgili en önemli bilgilendirme kaynağı ya mahalle camisindeki imam hatip veya müezzin kayyım ya da Kur’an kursundaki Kur’an kursu öğreticisi ya da alo 190 gibi farklı kanallarla ulaştığı vaizler olmaktadır. Aldıkları bu bilgiler doğrultusunda din algıları şekillenmekte ve dini hayatlarını sürdürmektedirler. Bu çalışmada geniş halk kitlelerinin dini hayatlarının şekillenmesinde çok önemli etkileri olan din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşleri ile bilgi düzeylerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2020 Eylül ayı ile 2021 Şubat ayları arasında Malatya il müftülüğüne bağlı olarak çalışan din hizmetleri sınıfında görev yapan din görevlileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu ise Malatya il müftülüğüne bağlı olarak vaiz, Kur’an kursu öğreticisi, imam hatip ve müezzin kayyım kadrolarında görev yapan 401 din görevlisi oluşturmaktadır. Araştırmada yöntem her görevlinin eşit şansa sahip olduğu basit seçkisiz örneklem kullanılmıştır. Basit seçkisiz örnekleme temel amaç; evrende yer alan her bir bireyin eşit bir şansa sahip olarak örnekleme grubuna dâhil edilerek daha objektif veriler elde edilmesidir. Araştırmada veriler araştırmacı tarafından gerekli bütün aşamalara dikkat edilerek hazırlanmış iki bölümden oluşan anket formu ile elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde ise daha çok betimsel analizden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda ise elde edilen bulgular benzer ve karşıt çalışmalarla karşılaştırılarak yorumlanmış ve sonunda hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar için bazı önerilere yer verilmiştir. Araştırma sonunda araştırmaya katılan din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerinin, bazı mezhepler için kabul edilebilir düzeyde olsa bile, genel olarak beklenen düzeyde olmadığı, Eş’arî-Şafi geleneğe mensup din görevlilerinin bilgi düzeyleri Hanefî-Mâtürîdî geleneğe mensup olan din görevlilerine göre daha yüksek olduğu, eğitim düzeyi yükseldikçe itikadi mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeylerinin de yükseldiği anlaşılmıştır. Ayrıca farklı statülerde görev yapan din görevlileri içerisinde vaiz kadrosunda görev yapanların bilgi düzeylerinin din hizmetleri sınıfında görev yapan diğer görevlilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, Mezhep, Diyanet İşleri Başkanlığı, Din hizmetleri, Vaaz ve irşat, Cami

1. Giriş

Din bilinen en eski çağlardan beri hayatın hep merkezinde olmuş ve olmaya devam edecek olan bir olgudur. Geçmişten günümüze miras kalan en eski kalıntılarda bu gerçek görülebilmektedir.¹ Dini en yalın biçimiyle şöyle tarif etmemiz mümkündür. Din sonsuz güç sahibi Yüce Allah’ın bütün varlık âlemini yarattığını, her şeyin O’nun sevk ve idaresi altında olduğunu kabullenme ve bunun sonucu olarak O’na bağlılığımızı göstermedir. Dinin tarifi böyle olunca dinin özünde ulûhiyet, ahiret inancı ve nübüvvet inancının oluşturduğu iman esasları yer alır. Bu inancın gereği olarak yapılan ibadetler

¹ Adnan Bülent Baloğlu, *Son hurafe Deizm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 15.

ise, Allah tarafından belirlenen ve Allah'a bağlılığın sembolü olan davranışların genel adıdır. İnanç ve ibadet sistemleri bütün dinlerde zorunlu olduğu gibi İslam dininin de dinin temel iki unsurunu oluşturur. İnanç ve ibadetlerin insanda oluşturması beklenen güzel ahlâk da dinin temel değerleri arasında yer alır.² Cibril hadisi diye meşhur olan Hz. Peygamber ile vahiy meleği Cebrail arsında karşılıklı soru-cevap şeklinde hadis kaynaklarında nakledilen rivayette de İslam'ın İman (inanç) İslam (ibadet) ve İhsan (ahlâk)'dan oluşan bu üç temel ilkesi ashabin huzurunda bütün müminlere öğretilmiştir.

İslam düşünce tarihinde mezhepler, Cibril hadisindeki inanç ve İslam ayırımına paralel olarak fikhî-amelî ve itikâdî-siyasî olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir. İlk olarak itikâdî yönü ön plana çıkan mezhepler teşekkül etmiştir. İslâm düşünce tarihinde ilk teşekkül eden ekol Hâricîlik'tir. Hâricîlik'ten sonra Mürcie, Şîa, Mu'tezile gibi itikâdî yönü ön plana çıkan mezhepler kurulmuştur. Fikhî mezhepler kategorisinde yer alan Hanefî, Şafiî, Hanbelî ve Mâlikî gibi mezheplerin teşekkül etmeye başlaması ise, hicri ikinci asır ve daha sonraki dönemlere tekabül etmektedir. Ehl-i sünnet olarak isimlendirilen ekol ise Hâricîlik, Mürcie, Mu'tezile ve Şîa gibi büyük mezheplerin temel görüşlerini açıklamalarından ve kurumsal bir hüviyet kazanmalarından sonra Mürciî temel üzerindeki değişimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.³ Amelî-fikhî mezhepler ibadetlerin kural ve kaidelerinden, ibadetlerin nasıl yapılacağından bahsederken; itikâdî mezhepler ise temel inanç esasları olan Allah'a, kitaplara iman, peygamberlere, âhirete iman etmek gibi doğrudan akide konuları ile ulûhiyet, kaza ve kader, büyük günah işleyen kimsenin ahiretteki durumu gibi inanca taalluk eden diğer meselelerden bahsederler.

Toplumumuzda insanların dini hayatının istikametli bir biçimde devam etmesi için son derece önemli olan itikâdî konular başta olmak üzere halkın büyük çoğunluğunun din eğitimi ihtiyacını karşılayanların başında din görevlileri gelmektedir. Din görevlileri ülkenin en ücra köşesine kadar ayırım gözetmeksizin sundukları bu din hizmetlerini Diyanet İşlerine Başkanlığına bağlı başta camiler ve Kur'an kursları olmak üzere kendilerine imkân sunularak davet edildikleri, çağrıldıkları ve ihtiyaç duydukları bütün mekânlarda vermektedirler. Türkiye genelinde 31.12.2021 tarihi itibarıyla 89.817 cami 16.346 Kuran kursu bulunmaktadır.⁴ Buralarda mesai mefhumunu gözetmeksizin din hizmetleri faaliyetlerini yürüten 71.989 imam hatip, 12.843 müezzin kayyım, 24.634 Kur'an kursu öğreticisi ve 3.018 vaiz bulunmaktadır.⁵ Ülkenin her tarafında bulunan camilere gelen cami cemaati ile Kur'an kurslarından eğitim alan insanlar sunulan bu din hizmetleri sayesinde dini hayatlarına şekil vermekte, din konusundaki anlayışları ve din algıları verilen bu bilgilere göre şekillenmektedir.

Toplum olarak merak ettiğimiz bir meseleyi, bir sorunu veya bir problemi okuyarak, araştırarak çözme yolunu tercih eden bir yapıya sahip değiliz. Bu sebeple dinî konularda bilgi edinmek isteyenlerin doğrudan irtibat kurduğu, danıştığı kişiler, erkekler için kendisine en yakın cami imamı veya mahalle camisine vaaza gelen vaiz olurken, kadınlar için evine yakın bulunan Kur'an kursu öğreticisi veya mahalle camisine sohbeteye gelen kadın vaiz⁶ olmaktadır. Nitekim Yıldırım'ın (2006)⁷ yaptığı alan araştırmasında, kendilerine soru yöneltilen katılımcıların çoğunun dini konularda din görevlilerine başvurdukları görülmüştür. Yılgin (1997)⁸'in araştırması da yıllar önce benzer durumun var olduğunu ortaya koymuş; katılımcıların çoğunun dini bilgileri din görevlilerinden öğrendikleri belirlenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın saygınlığı, güvenilirliği ve doğru bir din algısının oluşması da adeta ülkenin kılcal damarlarına varıncaya kadar en ücra yerlerde bile din hizmeti sunan din görevlilerinin verimli, etkin ve nitelikli bir hizmet sunmasına bağlı olmaktadır.

² Ali Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla yüzleşme* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 137.

³ Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 159.

⁴ <https://stratejigelistirme.diyinet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>, Erişim Tarihi: 5.06.2022

⁵ *Diyanet İşleri Başkanlığı İdare Faaliyet Raporu*, Faaliyet Raporu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021) (Diyanet İşleri Başkanlığı), 26.

⁶ Not: Diyanet İşleri Başkanlığında vaizlik kadrosunda görev yapan hem kadın hem erkek personel için vaiz unvanı kullanılmaktadır. Kadın personel için vaize ifadesi kullanılmamaktadır.

⁷ Yusuf Yıldırım, *İlahiyat fakültesi mezunlarının din görevlisi olarak atanmasının dinî hayat üzerindeki etkisinin sosyolojik analizi (Birecik ve köyleri örneği)* (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), VIII, 59 y./33.

⁸ Mehmet Yılgin, *Din görevlilerinin mesleki yeterlilikleri ve cemaatle olan ilişkileri* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997), VII, 96 y./68.

Din görevlileri bu görevleri icra ederken yapılan görevle ilgili yeterlilikleri hem kurum hem de görev yapan din görevlisi için büyük önem arz etmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı da Bütün kurumlar gibi istihdam edeceği personelle ilgi yapılan görevin mahiyetine göre temel yeterlilikler belirlemektedir. Yeterlilik, “*genel olarak ferdin görevleri ile ilgili rollerini kurumun hedef ve amaçlarına uygun olarak yerine getirebilmesi için gereken bilgi, beceri ve tutumları ifade etmektedir.*”⁹

Din görevlilerinin de yeterlilikleri bu ilkeler çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından temel yeterlilikler ve özel yeterlilikler halinde belirlenmiştir. İslâmî ilimler ve din hizmetleri alanı ile ilgili temel nitelikteki yetkinlik, beceri ve bilgileri ifade eden Temel yeterlilikler bölümünde alan bilgisi, genel kültür bilgisi ve eğitim ve öğretimle ilgili yeterlilikler yer almaktadır. Özel yeterlilikler bölümünde ise, icra edilen meslek alanı ile ilgili kişide bulunması istenen bilgi, beceri ve yetkinlikler anlamındaki yeterlilikler yer almaktadır.¹⁰

Temel yeterlilikler bölümünde din görevlilerinin İslam Mezhepler Tarihi alanını ilgilendiren yeterlilikleri din hizmetleri sınıfında bulunan her bir görevli için ş ayrı ayrı tesbit edilmiştir, Vâizlerin,¹¹ Kur’ân kursu öğrencilerinin,¹² İmam-hatiplerin,¹³ ve Müezzin-kayyımların yeterlilikleri¹⁴ belirlenmiştir.

Din görevlilerinin İslâm Mezhepler tarihi ilgi alanına giren yeterlilikleri ilgili mevzuat çerçevesinde incelendiğinde, çok geniş bir sahada toplumun her kesimine din hizmeti sunan din görevlilerinin toplumun dinî meselelerdeki gereksinimlerine en ideal seviyede cevap vermesinin hedeflendiği görülmektedir. Her yaştan, her seviyeden ve her tabakadan insana layıkıyla bu görevlerini yapabilmeleri için itikadî mezheplerin temel görüşlerini, mezhep farklılıklarını, temel inanç esaslarını bilmeleri beklendiği, bunun yanında temel kaynaklara ulaşabilmesi için klasik eserleri aslından okuyabilecek düzeyde bir Arapça ve Osmanlıca bilgisine sahip olmalarının da beklendiği görülmektedir. Din görevlilerine uygulanan anketin bilgi düzeyi bölümünde, din görevlilerinin inanç esaslarının temelini, oluşturan itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyleri değerlendirilecektir

İstikametli, itidalli bir dini hayat için son derece önemli olan itikadî esaslar ile ilgili din görevlilerinin bilgi seviyelerinin/yeterliliklerinin ne durumda olduğunu tespit etmenin çok yararlı olacağı düşüncesinden hareketle alan araştırmasını yapmaya karar verdik. Konuyu belirledikten sonra yaptığımız araştırmalarda konuya dair daha önce İslam Mezhepler Tarihi alanında itikadî mezheplerin temel görüşlerini merkeze alan ve ilgili konuyu birinci derecede muhatapı olan din görevlileri açısından değerlendiren başka bir bilimsel çalışma yapılmadığını tespit ettik

Çalışma sonucunda temel İslami ilimler bilim dallarında alan araştırmalarına çok ihtiyaç¹⁵ olduğu halde daha önce bu konuyla ilgili bir araştırma yapılmamış olması sebebiyle din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi seviyeleri hakkında objektif veriler elde edilmesi ve İslam Mezhepleri Tarihi alanında üretilen bilimsel çalışmaların konunun muhataplarına ne derece ulaştığına dair net bir fotoğrafının ortaya konulması hedeflenmektedir.

2. Yöntem

Yapılan bu bilimsel çalışmanın teorik çerçevesinin yanı sıra alan araştırması olması sebebiyle sahada uygulanan pratik/uygulama yönleri de mevcuttur. Bu sebeple araştırma için sözü geçen yönlerine uygun olacak araştırma, yöntem ve teknikler tercih edilmiştir. Bu çerçevede çalışmamızın kavramsal çerçevesi tasvirî yani, deskriptif yöntem kullanılarak ortaya konulmuştur. Mevcut durum ve öncesi sistematik bir şekilde ve kronolojik sıralamaya riayet edilerek ele alınmıştır. Araştırmamızın uygulama/alan araştırması bölümü ise, din hizmetleri sınıfında görev yapan din

⁹ Ziya Bursalioglu, *Eğitim Yöneticisinin Yeterlilikleri*, 2. Bs (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1981), 5.

¹⁰ “Diyanet İşleri Başkanlığı Temel Yeterlilikleri” (DİB yayımları, 2014), 8, <https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/Documents/Diyanet%20%C4%B0%C5%9Fleri%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Personel%20Yeterlilikleri.pdf>.

¹¹ “DİB Personel Yeterlilikleri”, 15-16.

¹² “DİB Personel Yeterlilikleri”, 19-20.

¹³ “DİB Personel Yeterlilikleri”, 21-23.

¹⁴ “DİB Personel Yeterlilikleri”, 24.

¹⁵ Mustafa Öcal, “Din Bilimleri Araştırmalarında Anketli Çalışmaların Önemi”, *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri (Sempozyum)*, (1989), 169-172.

görevlilerine sorulan 39 soruluk betimsel tarama modeli ile uygulanan anket çalışması ile yürütülmüştür. Alan araştırmalarında çok yaygın bir şekilde kullanılan anket formu; fikirler, inanışlar ve bireysel yaşantılarla ilgili bilgilerin elde edilmesi için en uygun yöntemlerden birisi olarak kabul edilmektedir.¹⁶ Araştırmamızda kişilerin sosyal, dinî, askeri, ekonomik, siyasi, eğitim-öğretim vb. çok farklı alanlardaki toplumun genelini ilgilendiren görüş ve düşüncelerini öğrenmek için anket uygulaması uygun bir yöntem¹⁷ olmasından dolayı tercih edilmiştir.

3. Araştırmanın Modeli

Malatya ili sınırları içinde Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatı'nda görev yapan din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşleri ile bilgi düzeylerini öğrenmek amacıyla yapılan bu araştırma "Din Görevlisi" statüsünde çalışan Vaiz, Kur'an Kursu Öğreticisi, İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyımlar ile yürütülmüştür. Çalışmada araştırmaya konu olan itikâdî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili din görevlilerinin bilgi düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'deki toplumun her kesimine sunulan din hizmetleri din görevlisi statüsünde görev yapan İmam-hatip, Müezzin-kayyım, Kur'an kursu öğreticisi ve vaizler tarafından yürütülmektedir. Bu sebeple din hizmetleri sınıfında görev yapanların itikâdî mezheplerle ilgili bilgi düzeyleri son derece önem arz ettiğinden sözü geçen din görevlileri evren olarak seçilmişlerdir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere de "betimsel tarama modeli" tercih edilmiştir.

"Betimleyici tarama modelleri geçmişte, bugün ya da belli bir süreçte var olan olayları, durumları ve olguları ortaya koymaya yönelik yaklaşımlardır. Var olanı değiştirmeye ya da etkilemeye çalışmadan olgunun bilimsel portresinin ortaya konulması sürecini içermekte; nelerden oluştuğunu ve neler ile ilişkili olduğunu sorgulamaktadır".¹⁸

Veri toplama aracı olarak da yapısal fonksiyonel kuramın bakış açısına uygun çok yaygın kullanılan araştırma tekniklerinden biri olan Anket Yöntemi kullanılmıştır. Anket yöntemi; ekonomik olması, hızlı veri toplayabilme imkânı sunması ve büyük bir evrene ilişkin özelliklerin daha az sayıda bireye uygulanarak ortaya koymasındaki avantajlarından¹⁹ dolayı tercih edilmiştir. Anket tekniğinde araştırılmak istenen konu tek tek sorularla ölçülür ve ayrı ayrı değerlendirilir.²⁰ Bu çalışmada din görevlilerinin mezhepler hakkında bilgi düzeylerinin ortalamaları alınarak bağımsız değişkenler arası ilişkiler incelenmiş, anlamlı farklılıklar olup olmadığı görülmeye çalışılmıştır.

3.1. Veri Toplam Araçları

Araştırma kapsamında verilerin toplanması amacıyla iki bölümden oluşan anket formu hazırlanmıştır. Formun ilk bölümünde ankete katılanların görevi, cinsiyeti, yaşı, hizmet yılı, eğitim durumu, klasik medrese usulü eğitimi alıp almadığı, görev yaptığı yerin türü, müntesibi olduğu ameli ve itikâdî mezhebi gibi demografik sorulardan oluşmaktadır. Formun ikinci bölümü ise araştırmaya katılan din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerini ölçmek üzere hazırlanan her itikâdî mezhebe ait 5 görüşün karışık bir biçimde sorulduğu toplam 30 sorudan oluşmaktadır. Anket formu oluşturulduktan sonra uzman değerlendirme formu²¹ oluşturularak uzman görüşüne sunulmuş, uzmanların %90-100 arası uyuşma gösterdikleri sorular formda bırakılmış, uzmanların daha düşük seviyede uyuşma gösterdikleri maddeler ise ya önerileri doğrultusunda düzeltme yoluna gidilmiş veya düzeltme imkânı yoksa formdan çıkarılarak anket formuna son şekli verilmiştir. Ayrıca araştırma için veri toplama formu olarak anket soruları oluşturulduktan sonra Etik Kurulu'na başvurulmuş ve 24.09.2021 tarih ve 2021/18-16 sayılı kararlar etik kurulu onayı alınmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatı'nda Malatya ili sınırları içinde "Din Görevlisi" statüsünde çalışan vaiz, Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin-kayyımlardır. Bu amaçla DİB'dan gerekli izinler alındıktan sonra il müftüsü ve ilçe müftüleri aracılığıyla Malatya il sınırları içinde görev yapan bütün din görevlilerine anket linki gönderilmiştir. Yöntem olarak da nicel

¹⁶ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012), 64.

¹⁷ Öcal, "Din Bilimleri Araştırmalarında Anketli Çalışmaların Önemi", 166.

¹⁸ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel, 2017), 77.

¹⁹ John W. Creswell, *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, çev. Selçuk Beşir Demir (Ankara: Eğiten Kitap, 2017), 157.

²⁰ Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 182.

²¹ Şener Büyüköztürk vd., *Bilimsel araştırma yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 132.

boyutta, seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile farklı statülerde görev yapan her din görevlisinin eşit düzeyde ankete katılımının sağlanması hedeflenmiştir. Basit seçkisiz yöntemde evrendeki tüm bireylerin seçilme ihtimali eşittir ve bir bireyin seçilmesi diğerlerinin seçilme ihtimalini etkilememektedir.²² Bu kapsamda 421 din görevlisinden veri toplanmıştır. Ancak doldurulan anketlerden 20 adedi anket yönergesine uygun doldurulmadığından dolayı geçersiz sayılmış; değerlendirmeler 401 geçerli form üzerinden yapılmıştır. Anketimize katılan din görevlilerinden toplanan demografik veriler aşağıda tablo halinde verilmiştir. Din görevlileri üzerine yapılan bir araştırma olması sebebiyle örneklem grubu olarak din hizmetleri sınıfında görev yapan din görevlileri tercih edilmiştir. Ulaşım, ekonomik engeller, görevli sayısının yeterli olması ve sürenin kısıtlı olması sebeplerinden ötürü Malatya’da görev yapan din görevlileri ile sınırlandırılmıştır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Demografik Bilgilerine İlişkin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Değişken	Alt değişken	f	%
Görev	İmam-Hatip	256	63,8
	Müezzin-Kayyım	41	10,2
	Kur'an Kursu Öğreticisi	41	10,2
	Vaiz	63	15,7
Cinsiyet	Kadın	37	9,2
	Erkek	364	90,8
Yaş grubu	18-30	79	19,7
	31-40	149	37,2
	41-50	122	30,4
	51 ve üstü	51	12,7
Mesleki kıdem	1-5 yıl	73	18,2
	6-10 yıl	106	26,4
	11-15 yıl	63	15,7
	15-20 yıl	67	16,7
	20-25 yıl	35	8,7
	26 ve üzeri yıl	57	14,2
Eğitim durumu	Lise	27	6,7
	Ön lisans	144	35,9
	Lisans (İlahiyat)	160	39,9
	Lisans (diğer)	30	7,5
	Yüksek lisans	40	10,0
Klasik medrese usulü eğitim aldı mı?	Evet	59	14,7
	Hayır	255	63,6
	Kısmen	87	21,7
Görev yaptığı yerleşim yeri	Köy	114	28,4
	Kasaba	20	5,0
	İlçe merkezi	108	26,9
	İl merkezi	92	22,9
	Büyükşehir	67	16,7
Amel/fıkhi mezhebi	Hanefî	340	84,8
	Şafîî	61	15,2
İtikâdî İslam Mezhebi	Mâtürîdî	334	83,3
	Eş'arî	67	16,7

Tabloya bakıldığında, katılımcıların %63,8'inin imam-hatip, %10,2'sinin müezzin-kayyım, %10,2'sinin Kur'an kursu öğreticisi, %15,7'sinin vaiz olduğu, %9,2'sinin kadın, %90,8'inin erkek olduğu, %19,7'sinin 18-30 yaş grubunda, %37,2'sinin 31-40 yaş grubunda, %30,4'ünün 41-50 yaş grubunda, %12,7'sinin 51 ve üstü yaş grubunda olduğu görülmektedir. Katılımcıların %18,2'sinin 1-5 yıl, %26,4'ünün 6-10 yıl, %15,7'sinin 11-15 yıl, %16,7'sinin 15-20 yıl, %8,7'sinin 20-25 yıl,

²² Büyüköztürk vd., *Bilimsel araştırma yöntemleri*, 85.

%14,2'sinin 26 ve üzeri yıl mesleki kıdemine olduğu, %6,7'sinin lise, %35,9'unun ön lisans, %39,9'unun lisans (İlahiyat), %7,5'inin lisans (diğer), %10'unun yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların %14,7'sinin klasik medrese usulü eğitim aldığı, %63,6'sının almadığı, %21,7'sinin kısmen aldığı, %28,4'ünün köyde, %5'inin kasabada, %26,9'unun ilçe merkezinde, %22,9'unun il merkezinde, %16,7'sinin büyükşehirde görev yaptığı görülmektedir. Katılımcıların %84,8'inin ameli/fıkhi mezhebinin Hanefî, %15,2'sinin Şafiî olduğu, %83,3'ünün itikâdî İslam mezhebinin Mâtürîdîlik, %16,7'sinin Eş'arîlik olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Veri Toplama Süreci ve Verilerin Analizi

Gerekli bütün prosedürlerin tamamı dikkate alınarak katılımcılardan veri toplamak maksadıyla anket formları oluşturulmuş, anket formları yüz yüze görüşme yoluyla alanda uygulanmak üzere hazır hale getirilmiştir. Bu esnada covid 19 salgınının baş göstermesi sonucu eve kapanmaların başlaması, sosyal yaşamı sınırlandırıp yüz yüze görüşme yoluyla verileri toplama imkânını ortadan kaldırmıştır. Bu sebeple verileri toplamak için katılımcılara daha hızlı ve hastalığı bulaştırma riski olmadan ulaşma imkânı sunan Google form uygulamasından yararlanılmıştır. Yüz yüze yapılmak üzere hazırlanan anket formlarında yer alan sorular Google form uygulamasına yüklenmiş ve anket formu elektronik ortama aktarılarak katılımcılara elektronik yollarla -e-mail, whatsApp vb.- anket linki ulaştırılmak suretiyle veriler toplanmıştır.

Araştırma sonucunda toplanan verilerin analizinde SPSS 25.0 programından yararlanılmıştır. Veri analizlerinin ilk aşamasında mezheplerin görüşlerine ilişkin bilgi ve katılma düzeyleri verilerinin normal dağılıma uygun olup olmadığının belirlenmesi için çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Mezheplerin görüşlerine ilişkin bilgi ve katılma düzeylerine ilişkin tüm verilerde çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Bu değerlerin -2 ile +2 arasında olması verilerin normal dağılıma uygun olduğunu ortaya koymaktadır.²³ Bilgi düzeylerinin 2 kategorili demografik değişkenler açısından karşılaştırılmasında Independent Samples T testi kullanılmıştır. Bağımsız örneklem t testi, iki bağımsız grup arasında ortalamalara bakarak istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek için kullanılır. Ortalama alınan veriler ölçek olabilir de olmayabilir de. Bu çalışmada deneklerin bilgi düzeyi ortalamaları bağımsız iki grup arasındaki farklılığı görmek için, Mâtürîdî Eş'arî farklılığı için kullanılmıştır. 2'den fazla kategorili demografik değişkenler açısından karşılaştırılmasında One Way ANOVA analizi kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında din görevlilerinin mezheplerin savundukları birtakım görüşler hakkındaki bilgi düzeylerini ölçmeyi amaçlayan sorular hazırlanmış, her mezhep için 5 adet soru sorulmuştur. Sorunun doğru yanıtlanması durumunda 1 puan, yanlış yanıtlanması durumunda 0 puan verilmiştir. Her soru için alınabilecek ortalama puan 0-1 arasında olup, 0 puan o sorunun hiç bilinmediğini, 1 puan ise o sorunun tüm katılımcılar tarafından bilindiğini ifade etmektedir. Her soru için alınan puanların toplanması ile mezhep görüşleri hakkındaki toplam bilgi düzeyi hesaplanmıştır. Toplam alınabilecek ortalama puan 0-5 arasında olup, 0 puan o mezhebin araştırma kapsamında sunulan görüşleri hakkında hiç bilgi sahibi olunmadığını, 5 puan ise o mezheple ilgili verilen görüşlerin tamamı hakkında bilgi sahibi olunduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Hâricîlik Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Evet	Hayır	X±SS
Hz. Ali, Hakem tayinini kabul ettiği için küfre girmiştir.	f	48	353	0,88±0,33
	%	12,0	88,0	
Allah'ın aslî/zâtî sıfatı Kıdem olup diğer sıfatlar mahlûktur.	f	374	27	0,07±0,25
	%	93,3	6,7	
Halife olmak için Kureyş kabilesine mensup olmak zorunlu değildir. Âdil, zâhid ve âlim olmak şartıyla hür ya da köle her kabileden ehil Müslüman halife olabilir	f	273	128	0,32±0,47
	%	68,1	31,9	

²³ George, D. - Mallery, M, *SPSS For Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 10.0 Update* (Allyn and Bacon, 2001); N.L Leech vd., *SPSS For Intermediate Statistics: Use and Interpretation* (Taylor & Francis, 2005).

Kendisine verilen Hilafet görevini kötüye kullanan İmam azledilir	f	272	129	0,32±0,47
	%	67,8	32,2	
İman ve İslâm sözcükleri aynı anlamda olup her Mü'min Müslim her Müslim de Mü'mindir.	f	390	11	0,03±0,16
	%	97,3	2,7	
Toplam bilgi düzeyi				1,62±0,99

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin Hâricîlik mezhebine ilişkin görüşlerin bu mezhebe ait olduklarını bilme durumlarında en fazla doğru bildiklerinin “Hz. Ali, Hakem tayinini kabul ettiği için küfre girmiştir” görüşü olduğu; “Allah'ın aslî/zâtî sıfatı Kıdem olup diğer sıfatlar mahlûktur”, “Halife olmak için Kureyş kabilesine mensup olmak zorunlu değildir. Âdil, zâhid ve âlim olmak şartıyla hür ya da köle her kabileden ehil Müslüman halife olabilir”, “Kendisine verilen Hilafet görevini kötüye kullanan İmam azledilir”, “İman ve İslâm sözcükleri aynı anlamda olup her Mü'min Müslim her Müslim de Mü'mindir” görüşlerinin ise Hâricîlik mezhebine ait olduğunu büyük çoğunluğunun bilemediği tespit edilmiştir. Hâricîliğe ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme düzeylerinin ise düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eşarîlik Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Evet	Hayır	X±SS
Akıl bir şeyin güzel veya çirkin olduğuna hükmedemez. Güzel şeriatın övdüğü çirkin ise şeriatın yerdiği şeydir.	f	184	217	0,54±0,50
	%	45,9	54,1	
Peygamber gönderilmeyen ve kendisine tebliğat yapılmayan kimsenin aklen Allah'ı bilmesi/bulması vâcip değildir.	f	167	234	0,58±0,49
	%	41,6	58,4	
Teklif-i mâlâyutak (yapılması mümkün olmayan) caizdir.	f	249	152	0,38±0,49
	%	62,1	37,9	
Kesb kulun iradesini bir amele sarf etmesidir ve mahlûktur. İnsan hayır veya şer bir işe yöneldiği zaman Allah o fiili yaratır. İnsan da kesbinden dolayı ceza veya mükâfat görür	f	266	135	0,34±0,47
	%	66,3	33,7	
Allah kadir-i mutlak. Dilediği şekilde mülkünde tasarruf etme yetkisine sahiptir.	f	242	159	0,4±0,49
	%	60,3	39,7	
Toplam bilgi düzeyi				2,24±1,63

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin Eş'arîlik mezhebine ilişkin görüşlerin bu mezhebe ait olduklarını bilme durumlarında en fazla doğru bildiklerinin “Peygamber gönderilmeyen ve kendisine tebliğat yapılmayan kimsenin aklen Allah'ı bilmesi/bulması vâcip değildir” ve “Akıl bir şeyin güzel veya çirkin olduğuna hükmedemez. Güzel şeriatın övdüğü çirkin ise şeriatın yerdiği şeydir” görüşleri olduğu; “Teklif-i mâlâyutak (yapılması mümkün olmayan) caizdir”, “Kesb kulun iradesini bir amele sarf etmesidir ve mahlûktur. İnsan hayır veya şer bir işe yöneldiği zaman Allah o fiili yaratır. İnsan da kesbinden dolayı ceza veya mükâfat görür”, “Allah kadir-i mutlak. Dilediği şekilde mülkünde tasarruf etme yetkisine sahiptir” görüşlerinin ise Eş'arîlie ait olduğunu büyük çoğunluğunun bilemediği görülmektedir. Katılımcıların, Eş'arîlik mezhebine ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Mu'tezile Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Evet	Hayır	X±SS
Allah adildir asla zulüm yapmaz	f	228	173	0,43±0,50
	%	56,9	43,1	
Büyük günah işleyen kimse ne mü'min ne de kâfirdir. Tövbe ederse âhirette mü'min muamelesi görür. Tövbe etmeden ölürse ebedî cehennemde kalır.	f	112	289	0,72±0,45
	%	27,9	72,1	
Allah'ın sıfatları zatından ayrı değil zatının aynıdır.	f	299	102	0,25±0,44
	%	74,6	25,4	
İnsanlar fiillerini meydana getirmek için gerekli iradeye ve güce sahiptirler.	f	224	177	0,44±0,50
	%	55,9	44,1	
Allah iyilik yapanlara mutlaka ödül, kötülük yapanlara da mutlaka ceza verecektir.	f	199	202	0,5±0,50
	%	49,6	50,4	
Toplam bilgi düzeyi				2,35±1,49

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin Mu'tezile mezhebine ilişkin görüşlerin bu mezhebe ait olduklarını bilme durumlarında en fazla doğru bildiklerinin "Büyük günah işleyen kimse ne mü'min ne de kâfirdir. Tövbe ederse âhirette mü'min muamelesi görür. Tövbe etmeden ölürse ebedî cehennemde kalır" ve "Allah iyilik yapanlara mutlaka ödül, kötülük yapanlara da mutlaka ceza verecektir" görüşleri olduğu; "Allah âdildir asla zulüm yapmaz", "Allah'ın sıfatları zatından ayrı değil zatının aynıdır", "İnsanlar fiillerini meydana getirmek için gerekli iradeye ve güce sahiptirler" görüşlerinin ise Mu'tezile mezhebine ait olduğunu büyük çoğunluğunun bilemediği görülmektedir. Mu'tezile mezhebine ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İmamiyye Şiası Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Evet	Hayır	X±SS
İmamet Usul-u dinden olup iman ancak imam'a/halife'ye iman etmekle tamamlanmış olur	f	75	326	0,81±0,39
	%	18,7	81,3	
Mezhebe göre peygamberler mutlak olarak masumdurlar. Ve mucize sahibidirler.	f	305	96	0,24±0,43
	%	76,1	23,9	
Can ve mal korkusuyla inancı gizlemek, olduğundan başka türlü görünmek (takiyye) vaciptir. Takiyye'yi terk eden kimse namazı terk eden kimseyle aynı konumdadır	f	157	244	0,61±0,49
	%	39,2	60,8	
İmamlar tıpkı Peygamberler gibi masumdurlar. Olağanüstü bazı haller gösterebilirler. Ancak onlar da sağıra (küçük) dediğimiz bazı küçük hatalar yapabilirler.	f	65	336	0,84±0,37
	%	16,2	83,8	
İmamet ancak Allah'tan nass ile yahut önceki imamın sonraki imamın imametini beyanı/tayini ile gerçekleşmiş olur	f	121	280	0,7±0,46
	%	30,2	69,8	
Toplam bilgi düzeyi				3,2±1,44

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin İmamiyye Şia'sı mezhebine ilişkin görüşlerin bu mezhebe ait olduklarını bilme durumlarında en fazla doğru bildiklerinin "İmamet Usul-u dinden olup iman ancak imama/halifeye iman etmekle tamamlanmış olur", "Can ve mal korkusuyla inancı gizlemek, olduğundan başka türlü görünmek (takiyye) vâciptir Takiyye'yi terk eden kimse namazı terk eden kimseyle aynı konumdadır", "İmamlar tıpkı Peygamberler gibi masumdurlar. Olağanüstü bazı haller gösterebilirler. Ancak onlar da sağıra (küçük) dediğimiz bazı küçük hatalar yapabilirler", "İmamet ancak Allah'tan nass ile yahut önceki imamın sonraki imamın imametini beyanı/tayini ile gerçekleşmiş olur" görüşleri olduğu; "Mezhebe göre peygamberler mutlak olarak masumdurlar. Ve mucize sahibidirler" görüşünün ise İmamiyye Şia'sı mezhebine ait olduğunu büyük çoğunluğunun bilemediği görülmektedir. İmamiyye Şia'sı'na ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise orta düzeyin biraz üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Matürîdilik Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Evet	Hayır	X±SS
Vahiy bilgisi olmadan (peygamber gönderilmeden) dahi Allah'ı bilmek/bulmak aklen vaciptir.	f	125	276	0,69±0,46
	%	31,2	68,8	
Eşyanın güzelliği ve çirkinliği yararlı ve zararlı oluşu akılla genel olarak anlaşılabilir. Ancak akıl bunları bütün yönleriyle ve ayrıntılarıyla belirleyemez.	f	212	189	0,47±0,50
	%	52,9	47,1	
Kendine özgü bilgi kuramını ilk defa ortaya koyan itikâdî mezheptir.	f	320	81	0,2±0,40
	%	79,8	20,2	
Hilafetin Kureyş'e verilmesi dinen değil siyaseten doğrudur.	f	305	96	0,24±0,43
	%	76,1	23,9	
Herhangi bir fiile yönelmek, onu seçmek ve yapmak insanın işidir. Yaratmak ise her şeyin yaratıcısı olan Allah'a aittir.	f	135	266	0,66±0,47
	%	33,7	66,3	
Toplam bilgi düzeyi				2,26±1,27

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin Mâtürîdilik mezhebine ilişkin görüşlerin bu mezhebe ait olduklarını bilme durumlarında en fazla doğru bildiklerinin "Vahiy bilgisi olmadan (peygamber gönderilmeden) dahi Allah'ı bilmek/bulmak aklen vaciptir", "Herhangi bir fiile yönelmek, onu seçmek ve yapmak insanın işidir. Yaratmak ise her şeyin yaratıcısı olan Allah'a aittir." görüşleri olduğu; "Eşyanın güzelliği ve çirkinliği, yararlı ve zararlı oluşu akılla genel olarak anlaşılabilir. Ancak akıl bunları bütün yönleriyle ve ayrıntılarıyla belirleyemez", "Kendine özgü bilgi kuramını ilk defa ortaya koyan itikâdî mezheptir", "Hilafetin Kureyş'e verilmesi dinen değil siyaseten doğrudur" görüşlerinin ise Mâtürîdilik mezhebine ait olduğunu büyük çoğunluğunun bilemediği görülmektedir. Mâtürîdiliğe ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Ehl-i Hadîs düşüncesine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Evet	Hayır	X±SS
Herhangi bir dini meselede kendileri gibi düşünmeyenleri Ehl-i bidat olarak değerlendirirler	f	288	113	0,28±0,45
	%	71,8	28,2	
Allahın yüzü vardır, Allah'ın gülmesi haktır, Allah'ın gözü ve kulağı vardır, Allah'ın elleri ve parmakları vardır, Allah'ın konuşması vardır; fakat bunların keyfiyeti bilinemez, bilemeyiz	f	224	177	0,44±0,5
	%	55,9	44,1	

Her konuda mutlaka nass (ayet/hadis) ile amel edilmesi gerektiğini savunurlar	f	160	241	0,6±0,49
	%	39,9	60,1	
Rey, kişisel görüş (yorum/te'vîl) ve Kelâm karşıtı bir duruşları vardır.	f	204	197	0,49±0,5
	%	50,9	49,1	
Kendi mezhebi dışındaki Müslümanlara karşı şiddet kullanmayı tecviz ederler.	f	367	34	0,08±0,28
	%	91,5	8,5	
Toplam bilgi düzeyi				1,9±1,39

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin Ehl-i Hadîs düşüncesine ilişkin görüşlerin bu zihniyete ait olduklarını bilme durumlarında en fazla doğru bildiklerinin “Her konuda mutlaka nass (ayet/hadis) ile amel edilmesi gerektiğini savunurlar” görüşü olduğu; “Herhangi bir dini meselede kendileri gibi düşünmeyenleri Ehl-i bidat olarak değerlendirirler”, “Allah’ın yüzü vardır, Allah’ın gülmesi haktır, Allah’ın gözü ve kulağı vardır, Allah’ın elleri ve parmakları vardır, Allah’ın konuşması vardır; fakat bunların keyfiyeti bilinemez, bilemeyiz”, “Rey, kişisel görüş (yorum/te'vîl) ve Kelâm karşıtı bir duruşları vardır”, “Kendi mezhebi dışındaki Müslümanlara karşı şiddet kullanmayı tecviz ederler” görüşlerinin ise Ehl-i Hadîse ait olduğunu büyük çoğunluğunun bilemediği görülmektedir. Ehl-i Hadîse ait görüşlerin bu düşünce ekolüne ait olduğunu bilme durumlarının ise düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İtikâdî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Meslekteki Görevlerine Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Görev	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Hâricîlik	İmam-Hatip	256	1,55	0,97	4,774	,003	1<4, 2<4, 3<4
	Müezzin-Kayyım	41	1,41	0,97			
	Kur'an Kursu Öğreticisi	41	1,59	1,05			
	Vaiz	63	2,03	0,98			
Eş'arîlik	İmam-Hatip	256	2,00	1,61	23,447	,000	1<4, 2<4, 3<4
	Müezzin-Kayyım	41	1,61	1,36			
	Kur'an Kursu Öğreticisi	41	2,15	1,46			
	Vaiz	63	3,67	1,15			
Mu'tezile	İmam-Hatip	256	2,20	1,42	13,789	,000	1<4, 2<4, 3<4
	Müezzin-Kayyım	41	1,76	1,59			
	Kur'an Kursu Öğreticisi	41	2,39	1,46			
	Vaiz	63	3,35	1,30			
İmamiyye Şia'sı	İmam-Hatip	256	3,07	1,43	10,055	,000	1<4, 2<4, 3<4
	Müezzin-Kayyım	41	2,73	1,60			
	Kur'an Kursu Öğreticisi	41	3,17	1,69			
	Vaiz	63	4,05	0,79			
Mâtürîdîlik	İmam-Hatip	256	2,22	1,29	11,659	,000	1<4, 2<4, 3<4
	Müezzin-Kayyım	41	1,68	1,19			
	Kur'an Kursu Öğreticisi	41	1,98	1,15			
	Vaiz	63	3,00	0,92			
Ehl-i Hadîs	İmam-Hatip	256	1,76	1,33	15,521	,000	1<4, 2<4, 3<4
	Müezzin-Kayyım	41	1,37	1,32			
	Kur'an Kursu Öğreticisi	41	1,76	1,20			
	Vaiz	63	2,90	1,36			

Tablo incelendiğinde, katılımcıların meslekteki görevlerine göre vaiz katılımcıların Hâricîlik, Eş'arîlik, Mu'tezile, İmamiyye Şia'sı, Mâtürîdîlik ve Ehl-i Hadîs mezhepleri görüşlerine ilişkin bilgi

düzeyinin imam-hatip, müezzin-kayyım ve Kur'an kursu öğreticisi olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 9. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İtikâdî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Meslekteki Hizmet Sürelerine Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Hizmet süresi	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Hâricîlik	1-5 yıl	73	1,40	0,92	2,043	,072	-
	6-10 yıl	106	1,63	1,05			
	11-15 yıl	63	1,44	0,76			
	15-20 yıl	67	1,73	1,07			
	20-25 yıl	35	1,89	0,99			
	26 ve üzeri yıl	57	1,75	1,04			
Eş'arîlik	1-5 yıl	73	2,01	1,78	2,252	,049	4>6, 5>6
	6-10 yıl	106	2,24	1,58			
	11-15 yıl	63	2,25	1,65			
	15-20 yıl	67	2,54	1,67			
	20-25 yıl	35	2,77	1,40			
	26 ve üzeri yıl	57	1,82	1,48			
Mu'tezile	1-5 yıl	73	2,10	1,50	1,840	,104	-
	6-10 yıl	106	2,51	1,50			
	11-15 yıl	63	2,30	1,50			
	15-20 yıl	67	2,54	1,48			
	20-25 yıl	35	2,69	1,39			
	26 ve üzeri yıl	57	2,02	1,45			
İmamiyye Şia'sı	1-5 yıl	73	2,82	1,67	2,645	,023	1<5
	6-10 yıl	106	3,26	1,38			
	11-15 yıl	63	3,21	1,32			
	15-20 yıl	67	3,37	1,46			
	20-25 yıl	35	3,77	0,91			
	26 ve üzeri yıl	57	2,98	1,52			
Mâtürîdîlik	1-5 yıl	73	1,77	1,32	4,621	,000	1<3, 1<5, 1<6
	6-10 yıl	106	2,11	1,23			
	11-15 yıl	63	2,49	1,28			
	15-20 yıl	67	2,36	1,26			
	20-25 yıl	35	2,66	1,14			
	26 ve üzeri yıl	57	2,58	1,12			
Ehl-i Hadîs	1-5 yıl	73	1,70	1,41	4,949	,000	1<5, 2<5, 3<5, 5>6
	6-10 yıl	106	1,97	1,35			
	11-15 yıl	63	1,62	1,18			
	15-20 yıl	67	2,12	1,40			
	20-25 yıl	35	2,77	1,54			
	26 ve üzeri yıl	57	1,54	1,31			

Tablo incelendiğinde, katılımcıların meslekteki hizmet sürelerine göre Hâricîlik ile Mu'tezile'nin görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$), ancak 15-20 yıl ve 20-25 yıl hizmet süresi olan katılımcıların Eş'arîliğe ilişkin bilgi düzeyinin 26 ve üzeri yıl hizmet süresi olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), 20-25 yıl hizmet süresi olan katılımcıların İmamiyye Şia'sı'nın görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin 1-5 yıl hizmet süresi olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), 11-15 yıl, 20-25 yıl, 26 ve üzeri yıl hizmet süresi olan katılımcıların Mâtürîdî görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin 1-5 yıl hizmet süresi olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) ve 20-25 yıl hizmet süresi olan katılımcıların Ehl-i Hadîse ilişkin bilgi düzeyinin 1-5 yıl, 6-10 yıl 11-15 yıl, 26 ve üzeri yıl hizmet süresi olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Tablo 10. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İtikâdî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Eğitim durumu	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Hâricîlik	Lise	27	1,33	0,96	2,902	,022	1<3, 2<3
	Ön lisans	144	1,47	0,92			
	Lisans (İlahiyat)	160	1,80	1,02			
	Lisans (diğer)	30	1,53	1,04			
	Yüksek lisans	40	1,68	1,00			
Eş'arîlik	Lise	27	1,11	1,25	20,539	,000	1<3, 1<5, 2<3, 2<5, 3<4, 4<5
	Ön lisans	144	1,73	1,52			
	Lisans (İlahiyat)	160	2,73	1,55			
	Lisans (diğer)	30	1,50	1,28			
	Yüksek lisans	40	3,43	1,45			
Mu'tezile	Lise	27	1,48	1,42	15,438	,000	1<3, 1<5, 2<3, 2<5, 3<4, 4<5
	Ön lisans	144	1,87	1,36			
	Lisans (İlahiyat)	160	2,83	1,40			
	Lisans (diğer)	30	1,90	1,49			
	Yüksek lisans	40	3,10	1,39			
İmamiyye Şia'sı	Lise	27	2,37	1,57	12,174	,000	1<3, 1<5, 2<3, 2<5, 3<4, 4<5
	Ön lisans	144	2,78	1,65			
	Lisans (İlahiyat)	160	3,62	1,13			
	Lisans (diğer)	30	2,87	1,22			
	Yüksek lisans	40	3,83	1,08			
Mâtürîdîlik	Lise	27	1,93	1,30	6,928	,000	1<3, 1<5, 2<3, 2<5, 3<4, 4<5
	Ön lisans	144	2,01	1,25			
	Lisans (İlahiyat)	160	2,48	1,15			
	Lisans (diğer)	30	1,80	1,42			
	Yüksek lisans	40	2,90	1,26			
Ehl-i Hadîs	Lise	27	1,07	1,14	10,499	,000	1<3, 1<5, 2<3, 2<5, 3<4, 4<5
	Ön lisans	144	1,56	1,35			
	Lisans (İlahiyat)	160	2,23	1,34			
	Lisans (diğer)	30	1,60	1,33			
	Yüksek lisans	40	2,60	1,32			

Tablo incelendiğinde, katılımcıların eğitim durumlarına göre lisans (İlahiyat) mezunu olanların Hâricîliğe ilişkin bilgi düzeyinin lise ve ön lisans mezunu olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) ve lisans (İlahiyat) mezunu katılımcıların Eş'ariyye, Mu'tezile, İmamiyye Şia'sı, Mâtürîdiyye ve ehl-i Hadîs ekollerinin görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin lise ve ön lisans mezunu katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), bununla birlikte lisans (diğer) mezunu katılımcıların Eş'ariyye, Mu'tezile, İmamiyye Şia'sı, Mâtürîdiyye ve Ehl-i Hadîs mezheplerinin görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin lisans (İlahiyat) mezunu olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), ayrıca yüksek lisans mezunu katılımcıların Eş'ariyye, Mu'tezile, İmamiyye Şia'sı, Mâtürîdiyye ve ehl-i hadîs ekollerinin görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin lise, ön lisans ve lisans (diğer) mezunu katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 11. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İtikâdî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Klasik Medrese Usulü Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Eğitim durumu	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Hâricîlik	Evet	59	1,75	0,98	,647	,524	-
	Hayır	255	1,60	1,00			
	Kısmen	87	1,56	0,97			
Eş'arîlik	Evet	59	3,10	1,54	12,453	,000	1>2, 1>3

	Hayır	255	1,98	1,49			
	Kismen	87	2,39	1,86			
Mu'tezile	Evet	59	2,95	1,32	7,563	,001	1>2
	Hayır	255	2,16	1,45			
	Kismen	87	2,51	1,60			
İmamiyye Şia'sı	Evet	59	3,56	1,09	2,298	,102	-
	Hayır	255	3,11	1,46			
	Kismen	87	3,20	1,57			
Mâtürîdîlik	Evet	59	2,68	1,20	4,494	,012	1>2
	Hayır	255	2,15	1,22			
	Kismen	87	2,33	1,38			
Ehl-i Hadîs	Evet	59	2,22	1,39	5,182	,006	1>2, 2<3
	Hayır	255	1,73	1,28			
	Kismen	87	2,17	1,62			

Tablo incelendiğinde, katılımcıların klasik medrese usulü eğitim durumlarına göre Hâricîlik ve İmamiyye Şia'sı mezheplerinin görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$), ancak klasik medrese usulü eğitim almış olan katılımcıların Eş'arî görüşlere ilişkin bilgi düzeyinin klasik medrese eğitimi almamış ve kısmen almış olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), ayrıca klasik medrese eğitimi almış olan katılımcıların Mu'tezile ve Mâtürîdîliğe ilişkin bilgi düzeyinin klasik medrese eğitimi almamış olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), klasik medrese eğitimi almış olan ve kısmen almış olan katılımcıların ise Ehl-i Hadîse ilişkin bilgi düzeyinin klasik medrese eğitimi almamış katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Tablo 12. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İtikâdî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Müntesibi Oldukları Amel / Fikhi Mezhep Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Amel / Fikhi Mezhep	N	X	SS	t	p
Hâricîlik	Hanefî	340	1,56	0,99	-2,604	,010
	Şafiî	61	1,92	0,97		
Eş'arîlik	Hanefî	340	2,00	1,54	-7,316	,000
	Şafiî	61	3,56	1,48		
Mu'tezile	Hanefî	340	2,21	1,47	-4,552	,000
	Şafiî	61	3,13	1,36		
İmamiyye Şia'sı	Hanefî	340	3,06	1,48	-4,537	,000
	Şafiî	61	3,95	0,96		
Mâtürîdîlik	Hanefî	340	2,18	1,25	-3,325	,001
	Şafiî	61	2,75	1,26		
Ehl-i Hadîs	Hanefî	340	1,76	1,35	-5,062	,000
	Şafiî	61	2,70	1,33		

Tablo incelendiğinde, Şafiî mezhebine mensup olan katılımcıların Hâricîlik, Eş'arîlik, Mu'tezile, İmamiyye Şia'sı, Mâtürîdîlik ve Ehl-i Hadîs mezheplerine ilişkin bilgi düzeyinin Hanefî mezhebine müntesip olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 13. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İtikâdî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Müntesibi Oldukları İtikâdî İslam Mezheplere Göre Karşılaştırılması

Mezhep	İtikâdî Mezhep	N	X	SS	t	p
Hâricîlik	Mâtürîdî	334	1,60	0,99	-,909	,364
	Eş'arî	67	1,72	1,01		
Eş'arîlik	Mâtürîdî	334	2,02	1,53	-6,201	,000
	Eş'arî	67	3,31	1,71		
Mu'tezile	Mâtürîdî	334	2,24	1,45	-3,507	,001
	Eş'arî	67	2,93	1,53		
İmamiyye Şia'sı	Mâtürîdî	334	3,12	1,44	-2,502	,013

	Eş'arî	67	3,60	1,39		
Mâtürîdîlik	Mâtürîdî	334	2,19	1,23	-2,481	,014
	Eş'arî	67	2,61	1,39		
Ehl-i Hadîs	Mâtürîdî	334	1,81	1,36	-2,886	,004
	Eş'arî	67	2,34	1,48		

Tablo incelendiğinde, katılımcıların müntesibi oldukları itikâdî İslam mezheplerine göre Hâricîyye mezhebinin görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$), ancak Eş'arî mezhebine müntesip olan katılımcıların Eş'arîlik, Mu'tezile, İmamiyye Şia'sı, Mâtürîdîlik ve Ehl-i Hadîs ekollerinin görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin Mâtürîdî mezhebine müntesip olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) anlaşılmaktadır.

4. TARTIŞMA

Araştırma kapsamında elde edilen veriler toplu olarak değerlendirildiğinde din görevlileri kurumun kendilerinden beklediği temel yeterlilikler²⁴ arasında yer alan itikâdî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bazı mezhepler ve görüşler için makul bir düzeyde olmasına karşın genel olarak yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadıkları, hangi görüşün hangi itikâdî mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının düşük düzeylerde seyrettiği görülmektedir. Katılımcıların itikâdî mezheplere dair en çok bildikleri görüşler şu şekilde sıralanmaktadır: Hâricîler'in en meşhur görüşlerinden biri olan "*Hız. Ali, Hakem tayinini kabul ettiği için küfre girmiştir*" görüşünü araştırmaya katılan din görevlilerinden 353'ü % 88 oranında doğru bilmıştır. İkinci olarak en fazla doğru bilinen görüş ise, İmamiyye Şia'sının ön plana çıkan "*İmamlar tıpkı Peygamberler gibi masumdurlar. Olağanüstü bazı haller gösterebilirler. Ancak onlar da sağıra (küçük) dediğimiz bazı küçük hatalar yapabilirler*" görüşü olmuştur. İmamiyye'ye ait bu görüş 336 katılımcı tarafından %83,8 oranında doğru bilinmiştir. Mu'tezile ekolüne ait "*Büyük günah işleyen kimse ne mü'min ne de kâfirdir. Tövbe ederse âhirette mü'min muamelesi görür. Tövbe etmeden ölürse ebedî cehennemde kalır.*" görüşü ise üçüncü sırada en çok bilinen görüş olmuştur. Bu görüş din görevlilerinden 289 kişi tarafından %72,1 oranında doğru bilinmiştir. "*Vahiy bilgisi olmadan (peygamber gönderilmeden) dahi Allah'ı bilmek/bulmak aklen vaciptir.*" görüşü 276 kişi tarafından %68,8 oranında doğru bilinerek dördüncü sırada yer almıştır. Ehl-i Hadîs düşüncesine ait "*Her konuda mutlaka nass (ayet/hadis) ile amel edilmesi gerektiğini savunurlar*" görüşü katılımcılardan 241 kişi tarafından %60,1 oranında beşinci sırada bilinen görüş olmuştur. Son sırada ise, Eş'arî ekolüne ait olan "*Peygamber gönderilmeyen ve kendisine tebliğat yapılmayan kimsenin aklen Allah'ı bilmesi/bulması vâcip değildir.*" görüşü olmuştur. Bu görüş 234 kişi tarafından %58,4 oranında doğru bilinmiştir. Araştırmada sorulan görüşler içinde en az doğru tahmin edilen görüş ise Hâricîliğe ait "*İman ve İslâm sözcükleri aynı anlamda olup her Mü'min Müslim her Müslim de Mü'mindir*" görüşü olmuştur. Bu görüşü katılımcılardan 390 kişi tarafından %97,3'ü oranında yanlış cevaplanmış, katılımcılardan sadece 11 kişi doğru bilmıştır. Din görevlilerine itikâdî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili sorulan diğer sorular ise genelde orta düzeyin altında doğru bilinmiştir. Burada şu nokta son derece dikkat çekicidir. Mezhebin popüler olan görüşleri orta düzeyin üstünde bir doğrulukla bilinirken, mezhebe ait olan fakat popüler olmayan görüşler ise daha düşük doğruluk düzeylerinde bulunduğu görülmektedir. Bu durum din görevlilerinin itikâdî mezheplerle ilgili okul süreçlerinden sonra bilgilerinin temel kaynaklardan yararlanarak güncellemediklerini ve itikâdî mezheplerle ilgili yeterli kitabi bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir. Ortaya çıkan bu tablo din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşleri ilgili bilgi düzeylerinin beklenen seviyede olmadığına işaret etmektedir.

Araştırmamız neticesinde elde ettiğimiz sonucu teyit eden çalışmalar olduğu gibi araştırmamızın sonucuyla paralel olmayan neticeler elde eden başka çalışmalar da mevcuttur. Ancak araştırmamızın sonucuyla paralel olmayan sonuçlar elde eden bilimsel çalışmalar azınlıkta kalmaktadır. Mesela Çekin (1995)²⁵ tarafından yapılan araştırmada, örneklemin yaklaşık %77'sinin sahip olduğu dini bilgilerin mesleği açısından yeterli olduğunu ifade ederken; din görevlilerinin muhatap kitlesi olan

²⁴ "Diyanet İşleri Başkanlığı Temel Yeterlilikleri" (DİB yayınları, 2014), 15-24.

²⁵ Abdulkadir Çekin, *Din görevlisinden beklentiler ve din görevlilerinin mesleki yeterlilikleri* (Elazığ, Erzurum, Malatya, Urfa örneği) (Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), 86,110.

halk ise din görevlilerinin mesleki yeterliliklerini %60,4 ile “kısmen yeterli” olarak görmektedir. Yılın (1997)²⁶ tarafından yapılan araştırmada ise din görevlilerinin %59’u kendilerini yeterli görerek araştırmamızın sonuçlarıyla farklılık arz etmektedir.

Anacak Yıldız (2019)²⁷ tarafından yapılan din görevlileri ile benzer eğitim süreçlerinden geçerek cami yerine okul ortamında din hizmeti sunan din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri üzerinde yaptığı çalışmada inanç esasları ve itikâdî mezheplerin temel görüşleri ilgili olarak din görevlilerine yakın bir neticeye ulaşılmıştır. Latifoğlu (2015)²⁸ tarafından daha çok nitelikli, belli bir eğitim düzeyine sahip din görevlileri arasında sınavla seçilerek yurt dışına gönderilen din görevlileri üzerinde yapılan “*Almanya’daki Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri ve Karşılaştıkları Problemler*” isimli çalışmada bizim bulgularımızı destekleyecek veriler elde edildiği görülmektedir. Yalnız (2015)²⁹ tarafında yapılan araştırma sonuçları da dolaylı olarak bizim ulaştığımız sonuçları destekler niteliktedir. Aynı şekilde Keyifli(1997),³⁰ Buyrukçu (1991),³¹ Çanakcı (2006),³² Dam (2002),³³ Ayas (1998)³⁴ tarafından yapılan araştırmalar da benzer sonuçlar bularak din görevlilerin mesleki yeterlilik konusunda yetersiz olduklarını ortaya koymuşlardır.

Tüm bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, alan araştırmalarının genelinde mesleki yeterlilik bakımından ve itikâdî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeyleri bakımından din görevlilerinin büyük oranda yetersiz oldukları sonucuna ulaşılması veya bazı araştırmalarda din görevlilerinin kendilerini yetersiz gördüklerinin tespit edilmesi, böyle bir gerçekliğin var olduğunu ispatlamaktadır.

Eğitim düzeyi bakımından din görevlilerinin bilgi düzeylerine bakıldığında, elde edilen veriler neticesinde şu sonuç apaçık bir biçimde ortaya çıkmaktadır: Eğitim düzeyi yükseldikçe, imam hatiplerin her alandaki mesleki yeterlilik düzeylerinin de yükseldiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde din görevlileri açısından üst seviye bir eğitim kabul edilebilecek olan medrese usulü eğitim alan din görevlilerinin bilgi seviyeleri, bu eğitimi kısmen alan veya hiç almayanlara göre daha yüksek çıkmaktadır. Buna paralel olarak eğitim düzeyi yükseldikçe itikâdî mezheplerin temel görüşleri ile bilgi düzeyleri de yükselmektedir. Daha önce yapılmış çalışmaların ekseriyeti ortaya çıkardığımız bu sonucu destekler niteliktedir. Nitekim din görevlilerinin mesleki yeterlilikleri ile ilgili yapılan alan araştırmaları bulduğumuz sonuçları teyit eden sonuçlara ulaşmışlardır. Bu araştırmalardan Kaya ve Küçük (2015)³⁵ tarafından yapılan araştırmada elde edilen sonuçlara göre, İlahiyat ön lisans ve ilahiyat fakültesi mezunu din görevlilerinin puan ortalamasının genel ortalamaya ve imam hatip lisesi mezunlarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. İmam hatip lisesi mezunu olan din görevlilerinin mesleki yeterlilik puan ortalaması ise genel ortalamanın altında kalmaktadır. Çorak’ın (2010)³⁶ yaptığı araştırmada, İHL mezunu din görevlilerinin mesleki açıdan kendilerini yeterli görme oranı % 13,1 iken, İlahiyat fakültesi mezunlarında bu oran % 25,3 olarak tespit edilmiştir.

²⁶ Yılın, *Din görevlilerinin mesleki yeterlilikleri ve cemaatle olan ilişkileri*, 50.

²⁷ Mehmet Yıldız, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Alan Bilgisine İlişkin Yeterlik Algıları* (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019), XXI, 217 y./105.

²⁸ Fatma Latifoğlu, *Almanya’daki Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri ve Karşılaştıkları Problemler* (Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015), IX, 109 y./34-36.

²⁹ Abdurrahman Yalnız, *Bir Yaygın Din Eğitimi Türü Olarak Vaazlardan Cemaatin Beklentileri (Bursa Örneği)* (Bursa Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015), XII, 122 y./47-48.

³⁰ Şükrü Keyifli, *Urfâ ve Yöresinde Yaygın Din Eğitimi* (Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1997), 96.

³¹ Ramazan Buyrukçu, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Etme Gücü* (Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1991), 125.

³² Ahmet Ali Çanakcı, *Balıkesir ve Merkez Köylerinde İmam-Hatiplerin Mesleki Yeterliliği ve Yaygın Din Eğitimindeki Rolü* (Selçuk Üniversitesi, Thesis, 2006) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), X, 188 y./150.

³³ Hasan Dam, *Yetişkinlerin din eğitimi* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Thesis, 2002) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), XI, 197 y./121.

³⁴ Osman Ayas, *Camilerde görev yapan imam-hatiplerin hizmet içi eğitim ihtiyaçları* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), VI, 82 y./33.

³⁵ Mevlüt Kaya - Nurettin Küçük, “Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri: Safranbolu’da Görev Yapan Din Görevlileri Üzerine Bir Araştırma”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (06 Şubat 2015), 11.

³⁶ Abdullah Harun Çorak, *Din Görevlilerinin Verimliliğini Engellenen Psiko-Sosyal Etkenler: İstanbul Örneği* (Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), XIV, 111 y./86.

Yıldırım'ın(2006)³⁷ yaptığı alan araştırmasında da halkın çoğunluğunun (% 66) ilahiyat fakültesi mezunu imam-hatipleri mesleki yeterlilik açısından, imam-hatip lisesinden mezun olmuş din görevlilerinden daha yeterli gördüğü ifade edilmektedir. Keyifli (1997)³⁸ tarafından yapılan araştırmada ise, imam-hatip lisesi mezunu olan din görevlilerinin büyük çoğunluğu kendilerini mesleki açıdan "kısmen yeterli" olarak gördükleri, ancak eğitim durumlarının arttıkça mesleki yeterlilik düzeylerinin de arttığı görülmektedir. Topuz (2015)³⁹ tarafından yapılan "Cami Din Görevlilerinin Yeterliliklerinin Manevi Danışmanlık Açısından Değerlendirilmesi" adlı çalışmada eğitim düzeylerine göre cami din görevlilerinin mesleki moral, mesleki başarı, mesleki duyarlık, onay, bağımlılık ve başkalarına güven gibi manevî danışmanlık yeterliklerinin tamamında eğitim düzeyi yüksek olanların yeterliliklerinin eğitim düzeyi düşük olanlara göre anlamlı bir biçimde yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca müntesibi olunan amelî ve itikâdî mezhep değişkeni bakımında din görevlilerinin bilgi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu sonucun, araştırmamız neticesinde elde ettiğimiz en ilginç ve en dikkat çekici olduğunu düşünüyoruz. Buna göre itikâdî mezhebi Eş'arî ve Ameli mezhebi Şafîî olanların itikâdî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeylerinin, ameli mezhebi Hanefî ve itikâdî mezhebi ise Mâtürîdî olan katılımcılardan anlamlı biçimde daha yüksek olduğu görülmüştür. Nitekim Kaya (2017)⁴⁰ tarafından yapılan medrese kökenli imamlar ile ilahiyat fakültesi mezunu imamların din anlayışını karşılaştıran araştırma da elde ettiğimiz sonucu destekler niteliktedir.

Bu araştırmamız sonucunda din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerinin görev süresi değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşturmadığını, hizmet süresinin itikâdî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyini çok az etkileyen bir değişken olduğunu tespit ettik. Bu doğrultuda hizmet süresi 15-25 yıl olana din görevlilerinin bilgi düzeyinin, diğer hizmet süresine sahip olan din görevlilerine göre anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde hizmet süresi 15 yılın altında olan ve 25 yılın üstünde olan din görevlilerinin araştırmaya konu olan mezheplerle ilgili bilgi düzeylerinin daha az olduğunu da ifade edebiliriz.

Din görevlilerinin temel yeterlikleri ile ilgili yeterlik düzeylerini ele alan araştırmalarda görev yapılan hizmet süresinin etkisi olsa bile çok belirgin bir şekilde yeterlilik düzeyleri üzerinde etkili olmadığı saptanmıştır. Örneğin, Kaya ve Küçük (2015)⁴¹ tarafından yapılan araştırmada, görev süresine göre din görevlilerinin mesleki yeterlilik puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ortaya çıkan bu sonuç bizim ulaştığımız sonuçla benzerlik göstermekte ve elde ettiğimiz verilerle bulduğumuz sonucu teyit etmektedir.

Din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerinin görev türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür. Elde edilen veriler incelendiğinde, görev türü olarak vaiz kadrosunda görev yapan din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyleri Kur'an kursu öğreticisi imam hatip ve müezzin kayımlara göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Kılıç (2104)⁴² tarafından kadın vaizler üzerinde yapılan araştırmada İslâm Mezhepleri Tarihi alanına giren konularda vaizlerin kendilerini çok yüksek oranda yeterli gördüğüne dair elde edilen sonuç ile bizim çalışmada elde ettiğimiz sonuçla uyumlu görünmektedir. Bu vaizlerin bilgi düzeylerinin yüksek çıkmasında, onların ilahiyat fakültesi mezunu olmaları, icazetli veya kısmen de olsa klasik medrese eğitimi almış olmaları, ilahiyat fakültesinden sonra Arapça eğitim verilen Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi mezunu olmaları, yüksek lisans veya doktora yaparak bilimsel araştırma ve çalışmalarla ilişkilerini devam ettirmeleri, vaaz, seminer, hizmet içi kurslar vb.

³⁷ Yıldırım, *İlahiyat fakültesi mezunlarının din görevlisi olarak atanmasının dinî hayat üzerindeki etkisinin sosyolojik analizi (Birecik ve köyleri örneği)*, 34.

³⁸ Keyifli, *Yaygın Din Eğitimi*, 107-108.

³⁹ İlhan Topuz, "Cami Din Görevlilerinin Yeterliliklerinin Manevi Danışmanlık Açısından Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (01 Aralık 2015), 44,45.

⁴⁰ Abdusamet Kaya, *Medrese Kökenli İmamlar ile İlahiyat Fakültesi Mezunu İmamların Din Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi: Diyarbakır Örneği* (Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), X, 258 y./223.

⁴¹ Kaya - Küçük, "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri", 13.

⁴² Ayşe Kılıç (İnan), *Vaizelerin Mesleki Faaliyetleri, Yeterlilikleri ve Sorunları* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014), XVII, 298 y./171.

faaliyetlerde yer almaları ve en önemlisi bilgilerini sürekli güncellemeleri gibi sebeplerin etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Ankete 401 din görevlisi katılmıştır. Katılımcılardan 256'sı (%63,8) imam-hatip, 41'i (%10,2) Kur'an kursu öğreticisi, 41'i (%10,2) müezzin kayyım, 63'ü (%15,7) ise vaiz olarak görev yapmaktadır.

Elde ettiğimiz bulgulara göre din görevlilerinin Hâricîlik ile ilgili genel bilgi düzeylerinin ortalama seviyenin altında ($1,62 \pm 0,99$); İmamiyye Şia'sı mezhebine ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise ($3,2 \pm 1,44$) ortalama ile orta düzeyin üzerinde; Mu'tezile mezhebi ile ilgili bilgi düzeylerinin orta düzeyde ($2,35 \pm 1,49$); Eş'arîlik mezhebine ait temel görüşlerin mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının da orta düzeyde ($2,24 \pm 1,63$); Matürîdilik mezhebine ilişkin mezhebe ait görüşleri bilme durumlarının, çoğunluğun müntesibi olduğu itikâdî ekol olmasına rağmen orta düzeyde ($2,26 \pm 1,27$); Ehl-i Hadîs mezhebine ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise düşük düzeyde ($1,9 \pm 1,39$) olduğu tespit edilmiştir.

Din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyleri farklı değişkenler açısından değerlendirilmiştir. Eğitim düzeyi, görevi türü, müntesibi olunan amelî ve itikâdî mezhep, klasik usulde medrese eğitimi alıp almadığı gibi değişkenler açısından din görevlileri arasında anlamlı farklılık olduğu, ancak meslekteki kıdem değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Ortaya çıkan verileri toplu olarak değerlendirdiğimizde, din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşleriyle ilgili yeterli bilgi düzeyine sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu sonuç, toplumun her kesimine dini noktada rehberlik eden ve birçok bilimsel araştırmada tespit edildiği üzere halkın din anlayışının oluşmasında çok ciddi etkisi olan din görevlilerinin itikâdî konularla ilgili kitabi bilgilerinin istenen seviyeye çıkarılması için bazı çalışmalar yapılması gerektiğine işaret etmektedir.

Araştırmada elde edilen bu bulgu ve sonuçlar doğrultusunda itikâdî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi eksikliğini gidermek için; din görevlileri arasında itikâdî meseleleri konuşup müzâkere edecekleri ilim halkaları oluşturmak, Diyanet İşleri Başkanlığının merkez ve taşradaki din görevlilerini lisans ve lisansüstü eğitime teşvik etmek ve eğitim seviyelerini yükseltmek isteyen personele bir takım kolaylıklar sağlamak, Başkanlık düzeyinde üniversitelerle yapılacak protokollerle veya her il müftülüğünün kendi ilinde bulunan İslami ilimler ve ilahiyat fakülteleri ile iş birliği yaparak düzenli aralıklarla din görevlilerine seminer, panel ve konferanslarla itikâdî konulardaki bilgilerini geliştirmek, itikâdî mezheplerin temel görüşleri ve inanç esasları ile ilgili kitaplara din görevlilerin ve halkın daha rahat ulaşması için çalışmalar yapmak, din görevlilerinin Arapça asli kaynaklara ulaşmasını sağlayacak dil eğitimi konusunda onları teşvik etmek vb. öneriler yapılabilir.

Yine bu konuda makale, yüksek lisans ve doktora seviyesinde çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için farklı meslek gruplarına mensup kişilerin itikâdî mezheplerle ilgili bilgi düzeylerini ölçmek, din görevlileri, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmenleri, cami cemaati, ilahiyat fakültesi öğrencileri, üniversite öğrencileri, imam hatip lisesi öğrencileri gibi farklı kesimler üzerinde bu tür çalışmalar yapmak, aynı gruplar üzerinde başka araştırmacıların kullanabileceği bilgi düzeyi ölçeği, itikâdî mezhepler tutum ölçeği gibi geniş kapsamlı ölçek geliştirme çalışmaları yapmak, ayrıca Türkiye'de halen varlıklarını devam ettiren, dini akım, tarikat ve cemaatlerin itikâdî konulardaki görüşleri ile ilgili saha araştırmaları yapmak gibi bilimsel çalışmalar yapılması önerilmektedir.

İntihal Taraması Plagiarism Detection	Bu makale intihal taramasından geçirildi/ <i>This paper was checked for plagiarism</i>
Etik Beyan Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Etik Komite Onayı Ethical Approval	Fırat Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığının ... tarihli ... sayılı kararıyla gerekli etik izinler alınmıştır. Ayrıca, çalışmada Helsinki Bildirgesi'ndeki araştırma ilkelere bağlı kalmıştır. <i>An application for ethical approval was made to Fırat University Ethics Committee</i>

	<i>and the necessary ethical permissions were obtained with the decision numbered dated ...2022. In addition, the study adhered to the research principles of the Declaration of Helsinki.</i>
Yazar Katkıları Author Contributions	Çalışmanın Tasarlanması Design of Study: MEA (%50), MK (%50) Veri Toplanması Data Acquisition: MEA (%50), MK (%50) Veri Analizi Data Analysis: MEA (%50), MK (%50) Makalenin Yazımı Writing up: MEA (%50), MK (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu Submission and Revision: MEA (%50), MK (%50)
Finansman Grant Support	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. <i>The authors declared that this study has received no financial support.</i>
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. The authors have no conflict of interest to declare
Açık Erişim Lisansı Open Access License	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. <i>This work is licensed under Creative Commons Attribution- NonCommercial 4.0 International License</i>
Telif Hakkı Copyright	Yazar(lar) Author (s): Muhammed Emin Altın – Mehmet Kubat

Kaynakça | References

- Ayas, Osman. *Camilerde görev yapan imam-hatiplerin hizmet içi eğitim ihtiyaçları*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- Baloğlu, Adnan Bülent. *Son hurafe Deizm*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Bardakoğlu, Ali. *İslam Işığında Müslümanlığımızla yüzleşme*. İstanbul: Kuramer, İkinci basım., 2017.
- Buyrukçu, Ramazan. *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Etme Gücü*. Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1991.
- Bursalıoğlu, Ziya. *Eğitim Yöneticisinin Yeterlikleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1981.
- Büyükoztürk, Şener vd. *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 20. Basım, 2016.
- Çanakcı, Ahmet Ali. *Balıkesir ve Merkez Köylerinde İmam-Hatiplerin Mesleki Yeterliliği ve Yaygın Din Eğitimindeki Rolü*. Selçuk Üniversitesi, Thesis, 2006. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- Çekin, Abdulkadir. *Din görevlisinden beklentiler ve din görevlilerinin mesleki yeterlilikleri (Elazığ, Erzurum, Malatya, Urfa örneği)*. Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).
- Çorak, Abdullah Harun. *Din Görevlilerinin Verimliliğini Engellleyen Psiko-Sosyal Etkenler: İstanbul Örneği*. Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- Dam, Hasan. *Yetişkinlerin din eğitimi*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Thesis, 2002. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- George, D. - Mallery, M. *SPSS For Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 10.0 Update*. Allyn and Bacon, 3. Basım, 2001.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel, 31. Basım, 2017.
- Kaya, Abdusamet. *Medrese Kökenli İmamlar ile İlahiyat Fakültesi Mezunu İmamların Din Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi: Diyarbakır Örneği*. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- Kaya, Mevlüt - Küçük, Nurettin. "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri: Safranbolu'da Görev Yapan Din Görevlileri Üzerine Bir Araştırma". *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (06 Şubat 2015), 1-18. <https://doi.org/10.14230/joiss85>
- Keyifli, Şükrü. *Urfa ve Yöresinde Yaygın Din Eğitimi*. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1997.
- Kılıç (İnan), Ayşe. *Vaizelerin Mesleki Faaliyetleri, Yeterlikleri ve Sorunları*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- Latifoğlu, Fatma. *Almanya'daki Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri ve Karşılaştıkları Problemler*. Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Leech, N.L vd. *SPSS For Intermediate Statistics: Use and Interpretation*. Taylor & Francis, 2. Basım, 2005
- Onat, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. İstanbul: Endülüs yayınları, 3. Basım, 2016.
- Öcal, Mustafa. "Din Bilimleri Araştırmalarında Anketli Çalışmaların Önemi". *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri (Sempozyum)*, 165-172.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 8. Basım, 2012.
- "Diyanet İşleri Başkanlığı Temel Yeterlikleri". DİB yayınları, 2014. <https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/Documents/Diyanet%20%C4%B0%C5%9Fleri%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Personel%20Yeterlikleri.pdf>
- Topuz, İlhan. "Cami Din Görevlilerinin Yeterliliklerinin Manevi Danışmanlık Açısından Değerlendirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (01 Aralık 2015), 27-56.

- W. Creswell, John. *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. çev. Selçuk Beşir Demir. Ankara: Eğiten Kitap, 3. Basım, 2017.
- Yalnız, Abdurrahman. *Bir Yaygın Din Eğitimi Türü Olarak Vaazlardan Cemaatin Beklentileri (Bursa Örneği)*. Bursa Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yıldırım, Yusuf. *İlahiyat fakültesi mezunlarının din görevlisi olarak atanmasının dinî hayat üzerindeki etkisinin sosyolojik analizi (Birecik ve köyleri örneği)*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Yıldız, Mehmet. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Alan Bilgisine İlişkin Yeterlik Algıları*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.
- Yılın, Mehmet. *Din görevlilerinin mesleki yeterlilikleri ve cemaatle olan ilişkileri*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- DİB, “Diyanet İşleri Başkanlığı Temel Yeterlilikleri”. DİB yayınları, 2014. <https://hukukmusavirligi.diyamet.gov.tr/Documents/Diyanet%20%C4%B0%C5%9Fleri%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Personel%20Yeterlilikleri.pdf>
- DİB; *Diyanet İşleri Başkanlığı İdare Faaliyet Raporu*. Faaliyet Raporu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021. Diyanet İşleri Başkanlığı.